

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 81

ББК 81.2-8

МИСРАӢҲОИ АРАБӢ
ДАР МАКТУБОТИ
АЙНУЛҚУЗОТИ ҲАМАДОНӢ

Зоиров Ҳалимҷон Зоҳидҷоновиҷ, н. и. филол., дотсент, мудирӣ кафедраи умумидонишигоҳи забони тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

АРАБСКИЕ СТИХИ
В ПИСЬМАХ
АЙНУЛКУЗАТА
ХАМАДАНИ

Зоиров Халимҷон Зоҳидҷоновиҷ, канд. филол. наук, заведующий общеуниверситетской кафедрой таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

ARABIAN POEMS
IN AYNULKUZAT
KHAMADANI'S
LETTERS

Zoirov Halimjon Zohidjonovich, candidate of philological sciences, head of the all-University chair of the Tajik language under the State Educational Institution "KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: z.halimjon@mail.ru

Калидвожаҳо: *Айнулқузоти Ҳамадонӣ, номаҳо, мисраӢҳои арабӣ, Раҳими Фарманиш, Саид Воиз, тарҷума, тасҳеҳ, муқоиса ва муқобала*

Китоби «Номаҳо»-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ, ки ба эҳтимоми Алинакии Мунзавӣ ва Афифи Усайрон дар се муҷаллад ҷон шудааст, дар маҷмӯъ фарогири 159 нома мебошад, ки аз онҳо 157 нома ба забони форсӣ ва танҳо ду нома ба забони арабӣ навишта шудаанд. Айнулқузот дар 81 номаи форсии худ барои шоҳид ва тақвияти фикр 221 байт ва 10 мисраи арабӣ оварда, дар 76 номаи форсӣ ва 2 номаи арабӣ ашъори арабиро ба қор набурдааст. Муаллиф дар ин мақола бо таъя ба сарҷаишаҳои боэътимод ва девони ашъор қӯиши намудааст, ки муаллифи асли ва нусхаи саҳеҳи қисме аз мисраӢҳои арабии номаҳоро муайян созад. Аз таҳқиқот ва хулосаҳои муаллиф равшан мешавад, ки номаҳои Айнулқузот на танҳо намунаи беназири насри ирфонии асри дувоздаҳуми милодӣ, балки ҳамчун сарҷаишаи боэътимоди адабӣ метавонанд дар муаррифи ва тасҳеҳу таҳияи нусхаҳои илмӣ- интиқодии девони ашъори суханварони арабизабон хидмат намоянд.

Ключевые слова: *Айнулқузат Ҳамадани, ҷисма, арабские стихи, Алинаки Мунзави, Афиф Усайрон, перевод, редакция, сравнение и сопоставление*

Собрание писем Айнулқузата Ҳамадани в трех томах, подготовленное к изданию усилиями Алинаки Мунзави и Афифа Усайрона, содержит 159 писем, в том числе 157 писем на таджикском языке и два письма на арабском. В 81 послании для подтверждения и подкрепления своих слов и соображений Айнулқузат приводит 221 байт на таджикском языке и 10 мисра' (строк) арабских стихов. В 76 письмах на таджикском и двух письмах на арабском не приведено стихотворных цитат на арабском языке. Опираясь на достоверные источники и диваны стихотворений поэта, предпринята попытка определения истинных

авторов и подлинных вариантов некоторых стихотворных цитат на арабском языке. На основе тщательного анализа, сопоставления и сравнения подчеркивается, что письма Айнулкузата являются не только бесподобными образцами суфийской прозы XII века по Рождестве Христа, но и могут служить достоверными источниками при подготовке, редактировании и корректировке научно-критических изданий диванов арабоязычных литераторов. Внесены аргументированные уточнения в некоторые соображения автора труда о жизни и творчестве Айнулкузата, Рахима Фарманиша.

Key-words: Aynulkuzat Hamadani, letters, Arabian poems, Alinaki Munzavi, Afif Usayron, translation, recension, comparison and correlation

The collection of letters in three volumes belonging to Aynulkuzot Hamadani prepared for publication due to the efforts undertaken by Alinaki Munzavi and Afif Usayron contains 159 patterns, here refer 157 letters written in the Tajik language and two letters in Arabic. In 81 messages Aynulkuzat adduces 221 *bejts* in Tajik and 10 *misras* (lines) of Arabian verses in order to confirm and intensify his own words and considerations. In 76 letters written in Tajik and two letters in Arabic no versified citations in Arabic are presented. Proceeding from authentic originals and divans of the poet`s poems, the author of the article makes an endeavor to determine genuine creations and authentic variants of some versified citations in Arabic. Designing on the premise of thorough analysis, comparison and correlation, it is underscored that Aynulkuzot`s letters are not only matchless paragons of Sufi prose of the XII-th century, but they can also serve as authentic sources either when preparing, editing and correcting scientifico-critical editions of divans` created by Arabic-speaking men-of-letters. The author to the article adduced certain proved specifications to some of considerations of the author of the canvassed work dwelling on the life and creation of Aynulkuzot and Rahim Farmanish.

«Номаҳо»-и Абулмаоли Абдуллоҳ ибни Абубакри Муҳаммад ибни Алӣ ибни Ҳасан ибни Алии Миёнагии Ҳамадонӣ (1096-1131) бо насри дилкашу ширин ва ораста ба ашъори форсӣ ва арабӣ навишта шудааст. Суханвари ориф мисраёю абёти зиёди форсӣ ва арабиро барои шоҳид ва тақвияти фикр оварда ва он ашъорро чун оинае донистааст, ки ҳар як хонанда сурати аҳволи худ дар он мебинад. Чунончи, дар яке аз номаҳои худ дар хусуси ба камоли маърифат нарасидани ҳеч як офарида, фарқи назари ориф аз омӣ, дар ақл нағунҷидани он ҷаҳон, дар ҳавсалаи мардуми одӣ нағунҷидани илми анбиё ва авлиё, камтар аз қатрае будани ҳамаи олам дар назди илми азали ва ғ. баҳс намуда, барои тақвияти фикр ва мисолҳои овардаи худ ду рубой меорад ва онҳоро мисоли оинае дар пешорӯи мухотаб ва хонандаи нома медонад: «Пас бидонӣ, ки мардон, мардро дар ин роҳ чи гуна дида ва диданӣ аз даст фарониҳодаанд, чунонки яке аз ин маънӣ хабар дод, рубой:

*Дар дидаи дида дидае бинҳодам
В-онро ба қамоли ӯ ҷило меводам,
Ногаҳ ба сари қӯйи камол афтадам,
Аз дидаву диданӣ қунун озодам.*

Ва ҳам аз ин маънӣ бувад, ки дигаре дар шеър гуфт, рубой:

*Гуфтам сари зулфайни бутам бишморам,
То ҷумла ба тафсил ба берун орам.
Мӯйе зи сари зулфи ту, эй дилдорам,
Як печ бипечиду табаҳ шуд қорам.*

Чавонмардо, ин шеърхоро чун оина дон! Охир донӣ, ки оинаро сурате нест дар худ, аммо ҳар кӣ дар ӯ ниғаҳ кунад, сурати худ тавонад дид. Ҳамчунин медон, ки шеърро дар худ ҳеч маънӣ нест, аммо ҳар касе аз ӯ он тавонад дидан, ки нақди рӯзгори ӯ бувад ва камоли кори ӯст. Ва агар гӯйӣ шеърро маънӣ он аст, ки фоилаш хост ва дигарон маънии дигар вазъ мекунанд аз худ, ин ҳамчунон аст, ки касе гӯяд: сурати оина сурати рӯйи сайқал аст, ки аввал он сурат намуд” (13, с.216).

Агарчи аксари мактуботи Айнулқузоти Ҳамадонӣ ба забони ширини форсӣ-тоҷикӣ навишта шудаанд (танҳо ду нома ба забони арабӣ аст), муаллиф ҳамчун донандаи хуби забон ва ашъори арабӣ ҳангоми нигориши онҳо ба касрат аз ашъори арабӣ истифода кардааст. Дар яке аз номаҳои худ, ки тахти шумораи 65-ум омадааст, пас аз шарҳу баёни маънии “ҳаром”, “воҷиб” ва “мубоҳ” аз расм ва одоби нигориши номаҳои арабӣ ва маънии вожаҳои мазкур назди номанигорон ёд намуда, ба маврид истифода кардани ашъори арабиро дар номаҳо мустаҳаб медонад ва мегӯяд: «Чун касе хоҳад, ки номаи тозӣ нависад, ӯро баъзе корҳо карданӣ бувад ба зарурат ва баъзе ба зарурат нокарданӣ ва баъзе бувад, ки бад-он мухайяр бувад, хоҳад бикунад ва хоҳад накунад. Аввалан, асомии муфрадот ӯро ёд гирифтани **воҷиб** бувад, чӣ агар ёд нагирад, ҳаргиз нома натавонад навиштан. Чунонки надонад, ки осмону замину кӯҳу санг ва нону обу рағғану ангубин ва чашму гӯшу забону даҳон дар тозӣ чӣ ном дорад. Ва агар ин бинадонад, муҳол бувад, ки ба мақсуди хеш расад ҳаргиз... Ва баъзе чизҳо ӯро **ҳаром** бувад, ки агар он чиз бикунад, аз мақсуд ба зарурат бозмонад. Чунонки нашоҷад, ки дасти худ бибурад ё дидаи худ кӯр кунад. Чӣ агар чунин кунад, нома мумкин набувад набиштан. Ва дар баъзе корҳо **мухайяр** бувад, ки на воҷиби зарурӣ бувад, аммо карданаш ба нисбат бо мақсуди ӯ беҳ аз нокардан бувад. Чун ашъори тозӣ бисёр ёд гирифтани. Чӣ агар ашъор ёд нагирад, аз нома навиштан ба тозӣ бознамонад, аммо он беҳ бувад, ки ёд гирад то мактуботи ӯ мувашшаҳ бувад ба ашъори арабӣ. Ва ин қисро дар забони шарҳ «**мустаҳаб**» хонанд ё «**мандуб**»» (13, с.2-3).

Аз иқтибоси фавқ маълум мешавад, ки Айнулқузоти Ҳамадонӣ на танҳо суҳанвари ориф ва фақеҳ, балки донандаи хуби расм ва одоби фанни номанигорӣ низ будааст.

Китоби «Номаҳо»-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ, ки ба эҳтимоми дуктур Алинакии Мунзавӣ ва дуктур Афифи Усайрон дар се чилд чоп шудааст, нашри нисбатан мукаммали мактуботи суҳанвар буда, дар маҷмӯъ фарогири 159 нома мебошад, ки аз онҳо 157 нома ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва танҳо ду номаи охир (номаҳои 158-ум ва 159-ум) ба забони арабӣ навишта шудаанд. Айнулқузот дар 81 номаи форсӣ-тоҷикии худ ҳамагӣ 221 байт ва 10 мисраи арабӣ овардааст, вале дар 76 номаи форсӣ ва 2 номаи арабӣ ашъори арабӣ ба назар намерасанд. Чун баёни он ҳама ашъор дар маҳдудаи як мақола намеғунҷад, ин ҷо танҳо пиромуни мисраҳои арабии номаҳои суҳанвар баҳс намуданро савоб медонем.

Айнулқузоти Ҳамадонӣ зайли номаи 3-юм як мисраъ (13, с.22), дар номаи 27-ум се мисраъ (13, с.230), дар номаи 33-юм як мисраъ (13, 276), дар номаи 78-ум ду мисраъ (14, с.142 ва 144), дар номаи 80-ум як мисраъ (14, 153) ва дар номаи 137-ум ду мисраи арабӣ (15, с. 324 ва 325) оварда, танҳо дар ду нома, ки зери рақамҳои 3-юм (13, с.22) ва 27-ум қарор доранд (13, с.230), ба гӯяндаи онҳо ишора намудааст. Аз ҷумла, зайли номаи сеюм, ки дар бораи ҳақиқати нийят баҳс мекунад, аз бихишти Ҳақ будани Қуръон, маърифати Қуръон ва ҳуруфи муқаттаи он ва аз ишқи ҳақиқӣ бебаҳра будани номаҳрамон суҳан намуда, барои тақвияти фикр нахуст як байти форсӣ ва як байти арабиро пайи ҳам меорад ва сипас боз як мисраи арабиро дар хитоб ба Маҷнун нақл месозад: «Қуръон аст бихишти Ҳақ. Ту чӣ мешунаӣ? Пиндорӣ, ки донӣ Қуръон чист? «Мо фи-л-чаннати илаллоҳ» (Дар

чаннат чуз Худованд нест- 3.Х.) чй маъно дорад, ки Худои таъоло «Тоҳо» ва «Ёсин» дар бихишт бар аҳли бихишт хонад? «Ёсин қалбу-л-Қуръони» (Ёсин дили Қуръон аст - 3.Х.) чй маъно бувад? Ки «инналлоҳа субҳонаҳу ва таоло қараа «Тоҳо» ва «Ёсин» қабла ан халақа-л-халқа би алфи алфи ом» (Ба таҳқиқ, Худованди субҳон ва таоло ҳазорон сол қабл аз офариниши махлуқот сураҳои «Тоҳо» ва «Ёсин»-ро хонд), чун Каломи қадим аст, пас «алфи алфи ом» (ҳазорон сол-3.Х.) чй маъно дорад? Бош то маҳрам гардӣ, ки ҳама зоҳир аст, аммо номардонро ишқ ҳаром аст.... Ҷавонмардо! Мачнунсифате бояд то гӯяд:

و ما حُبُّ الدِّيَارِ شَغَفَنَ قَلْبِي وَلَكِنْ حُبُّ مَنْ سَكَنَ الدِّيَارِ

(Дили маро дӯстии хонаҳо шефта накардааст, балки дӯстии он, ки дар он хонаҳо сокин аст (мурод Лайлӣ- 3.Х.), шефта намудааст).

Маро лабони ту бояд, шакар чй суд кунад?

Ба ҷойи меҳри ту меҳре дигар чй суд кунад?

Мачнунро гуфтанд чаро гуфтӣ: «أَقْبَلُ ذَا الْجِدَارِ وَذَا الْجِدَارِ!» (13, с.21- 22).

Мисрае, ки дар поёни иқтибос аз номи Мачнун оварда шудааст, дар асл мисраи қаблии байти мазкури арабӣ аст. Агарчи Айнулқузот ба таври равшан аз гӯяндаи он хабар намедихад, қабл аз овардани байти арабӣ “Мачнунсифате бояд то гӯяд” гуфта ва пеш аз зикри мисраи арабӣ “Мачнунро гуфтанд чаро гуфтӣ” мегӯяд, ки хонанда ва муҳаққиқи огоҳ пай мебарад, ки сарояндаи он мисраъ Мачнун аст. Дуктур Саид Воиз низ байти фавкро аз Мачнуни Банӣ Омир медонад, ки дар васфи диёри Лайлӣ сурудааст. Байти мазкур дар асл байти дувуми яке аз сурудаҳои Мачнуни Лайлӣ мебошад, ки дар девони ӯ ба гунаи зер омадааст:

أَمْرٌ عَلَى الدِّيَارِ دِيَارِ لَيْلَى أَقْبَلُ ذَا الْجِدَارِ وَذَا الْجِدَارِ؟
و ما حُبُّ الدِّيَارِ شَغَفَنَ قَلْبِي وَلَكِنْ حُبُّ مَنْ سَكَنَ الدِّيَارِ

(Бар хонаҳое, ки хонаи Лайли (дар миёни онҳо)-ст мегузарам ва бар ин девор ва он девор бӯса мезанам. Дили маро дӯстии хонаҳо шефта накардааст, балки дӯстии он, ки дар он хонаҳо сокин аст, шефта кардааст» (10, с.131, зайли рақами 155; 2, с.53-54).

Мисраи дувуми абёти мазкур айнан ҳамон мисрае аст, ки дар номаи мавриди баҳс нафаре сабаби суруда шудани онро аз Мачнун суол кардааст. Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки мисраи мазкур сурудаи Мачнуни Банӣ Омир аст ва Айнулқузот, бешак аз гӯяндаи он хабар дошта ва ба ин сабаб онро аз гуфтаи Мачнун хондааст.

Айнулқузот дар номаи 27-уми ҳеш, ки дар шарҳи “Аллоҳу акбар” навиштааст, ҷое дар хусуси вожаи “акбар” баҳс намуда, барои тақвияти сухан байте аз шеъри аҳди ҷоҳилият меорад ва сипас, ҷихати фаҳми бештари мухотаб ба шарҳу тавзеҳи калимаи “рақуба”, ки дар он байти арабӣ омадааст, мепардозад ва барои шоҳид се мисраъ аз ашъори Абдуллоҳ ибни Абдинаҳм- яке аз саҳобаҳои расул(с) меорад: “...Ва дар маънии “акбар” хилоф аст. Ва аз олиме пурсиданд, ки “Аллоҳу аъзам” ба ҷойи “Аллоҳу акбар” шояд? Гуфт: “Агар изор ба ҷойи ридо раво бувад, пас “аъзам” ба ҷойи “акбар” раво бувад. Ва ин истинбот аз ин ҷо кардаанд, ки “العظمة إزارى و الكبرياء رداى” (Бузургӣ изор аст ва кибриё ридоъ- 3.Х.). Ва аз он ҷо, ки тозӣ аст, ин нек нест, зеро ки «акбар» (اكبر) аз «такаббур» (تَكَبَّرَ) аст, на аз «кибар» (كبر), ки дар муқобалаи «сиғар» (صغر) бувад. Ва дар тозӣ гӯянд: “فلان اكبر من فلان” (Фалон бузургтар аз фалон – 3.Х.), аз «кибриё» набувад, зеро ки «اشدُّ تَكَبُّراً» (бузургтарин- 3.Х.) бояд гуфт. Ва низ хилоф аст, ки “акбар” муболиғат аст ё на. Қавме гуфтаанд: “акбар” ба маънии кабир аст, чунонки дар Қуръон биёяд: “وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيَّ” (қисмате аз миёнаи ояти 27-уми сураи Рум (30) “...ва ин кор бар Вай (Худованд-3.Х.) осонтар аст...” -- 3.Х.)... Ва чунонки дар шеъри ҷоҳилият омадааст, ки:

هِيَ الْهَمُّ لَوْ أَنَّ الْمُنَى أَسْبَقَتْ بِهَا وَلَكِنَّ فِي كَرَمِي رَكُوبَةٌ أَعْسَرُ

Эй асир. Ва ракуба пушта аст, ки Абдуллоҳ ибни Абдунаҳм (таҳиягарони китоб Абдутаим овардаанд, ислоҳ аз мост-3.Ҳ.) бар он чо ҳодии Мустафо буд, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ва разӣ ани-л-ходӣ биҳи (Ва Ҳодӣ (Худованд) розӣ бошад аз ӯ- 3.Ҳ.) ва мегуфт мухотабан линоқатиҳи (хитобан ба уштури худ -3.Ҳ.) :

تَعَرَّضِي مَدَارِجاً رَسُولِي تَعَرَّضَ الْجُزَاءُ لِلنَّجْمِ هَذَا ابُو الْقَاسِمِ فَاسْتَقِيمِي

(13, с. 229-230).

Бино ба қавли Саид Воиз байти мазкур аз Бишр ибни Абихозими Асадӣ аст, ки дар ҳаҷви Утба ибни Чаъфар ибни Килоб сурудааст ва дар девони шоир бо андаке тағйир омадааст (2, с.65). Аммо се мисраи поёнӣ аз Абдуллоҳ ибни Абдунаҳм аст ва Айнулқузот он мисраъхоро аз номи гӯянда овардааст. Аммо таҳиягарони китоб- Алинақии Мунзавӣ ва Афифи Усайрон зоҳиран ба сабаби шабоҳати андак дар хатти форсӣ ва иттилоъ надоштан аз гӯяндаи аслии мисраъҳо ба ҷойи “Абдуллоҳ ибни Абдунаҳм” ба иштибоҳ “Абдуллоҳ ибни Абдутаим” овардаанд ва ё ин хато хангоми ҳуруфчинӣ ва нашр руҳ намудааст (13, с.230).

Абдуллоҳ ибни Абдунаҳм маъруф ба лақаби Зулбичодайн (соҳиби ду дона матоъ) аст. Зоҳиран ин лақабро ба ӯ Муҳаммад пайғамбар (с) додаанд. Абдуллоҳ барвақт аз падар маҳрум шуд ва тарбияти ӯро амакаш ба дӯш гирифт. Замоне, ки пайғамбар (с) ба Мадина омаданд, ӯ исломро қабул кард. Амакаш намехост, ки ӯ исломро қабул кунад ва чун аз вуруди ӯ ба ислом огоҳ шуд, ҳарчи барояш дода буд ва либоси танашро низ бозгирифт ва ӯро бараҳна назди модар фиристод. Модараш бичод (як навъ матои дурушт, гилем, кисоъ)-еро ду қисм кард ва ба ӯ дод. Абдуллоҳ нимеро изори пой ва ними дигарро ридо намуд ва ба хидмати пайғамбар (с) омад. Аз ин рӯ, ӯро Зулбичодайн гуфтанд. Гӯянд, ки дар воқеаи Табук вафот кард ва пайғамбар (с) худ ӯро дар хок ниҳоданд. Бино ба қавле пайғамбар (с) панҷ нафарро бевосита ба қабр гузоштаанд, ки яке аз онҳо Зулбичодайн мебошад (6, с.73, зайли “Зулбичодайн”). Саид Воиз низ мисраъҳои мазкурро аз Абдуллоҳ Зулбичодайн медонад. Донишманди мазкур мухтасар аз манобеи дигар, ки ин мисраъхоро овардаанд, ёд намуда, пас аз тавзеҳи кӯтоҳ ва нақли ривояте аз соҳиби “Лисон-ул-араб” мисраъҳои мазкурро чунин тарҷума кардааст: “Эй шутур, ин Абулқосим аст, истодагӣ ва пойдорӣ кун ва роҳҳои пурпечу хамаи душвори кӯхистониро монанди ситораи чавзо морпечӣ бирав” (2, с.66).

Айнулқузот дар оғози номаи 33-юм баъд аз дуо аз пайваста нома навиштани худ ба мухотаб ёд намуда, ғайр аз дил беҳабар будани дигаронро аз мақсуди асли ба таври зер баён мекунад ва барои шохид як мисраи арабиро бидуни зикри муаллиф меорад: «Бидон, ки пайваста менависам ва арчу, ки мерасад. Ва умед медорам, ки ба ту менависам. Ва ту дар миён чун ҳалқа бар дар нестӣ, ки тақдир булачабӣ чунин бисёр ёд дорад. Аз яке котиб созад ва аз яке мактубилайҳ созад. Ва на котибро хабар аз ҳақиқати қор ва на мактубилайҳро. Набинӣ, ки дастро ва қаламро тухмати котибӣ ҳаст ва аз мақсуд хабар на? Ва коғазро тухмати мактуб фикҳӣ ва алайҳӣ бошад, валекин ҳайҳот, ҳайҳот. Ал-ақику ва аҳлиҳи (ҳаммазмун бо «қадри зар заргар бидонад» - 3.Ҳ.). Ҳар котиб, ки на дил бувад, беҳабар аст. Ва ҳар мактубилайҳ, ки на дил аст, ҳамчунин. Мисраъ: «و كم سترت حباً على الناس زينب»... ҳар котиб, ки на Ҳақ(қ) бувад ва ҳар мактубилайҳ, ки на дил бувад, ба қор наёяд. Котиб ва мактубилайҳ фӣ қулубихим бояд» х13, с. 276].

Раҳими Фарманиш дар фасли «Феҳристи ашъори Айнулқузот» ду байти зеро оварда, сарояндаи онро Қайс ибни Малух медонад ва дар ҳошияи сафҳа мегӯяд, ки дар номаҳои 51-ум, 61-ум, 59-ум, 62-юм ва 77-ум танҳо мисраи яқум ва дар мактуби 17-ум (нусхаи Туркия) танҳо мисраи дувуми он омадааст:

فلوان ما بي بالحصى فلق الحصى و بالريح لم يُسمع لهن هُبوبٌ

Зоҳиран, ин чо дуктур Раҳими Фарманиш ба иштибоҳ роҳ додааст. Зеро дар нома қабл аз мисраи мазкур ҳарфи «айн» (ع) омадааст, ки маънии «мисраъ ва нисфи байт»-ро дорад. Сатри дувум, ки Раҳими Фарманиш мисраи дувуми байт донистааст, дар асл ояти охирина, яъне ояти 88-уми сураи Сод (38) аст, ки Худованд мефармояд: «Ва хабари (сидки) он (Қуръон- З.Х.)- ро баъди замоне, албатта, хоҳед донист».

Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар номаҳои худ зарбулмасал ва мақолҳои зиёди форсӣ ва арабиро низ ба қор бурдааст, ки баёни он ҳама баҳси чудо мебоҳад. Аз ҷумла, дар яке аз номаҳои худ, ки тахти рақами 80-ум қарор дорад, ҷое дар хусуси ҳамагонро муяссар нашудани маърифати Худованд ёд намуда, баъди панди мухотаб масали зеро баён намудааст: “Ва маърифати Худойи таъоло ҳосил наёяд, илло аз фикре дуруст. Фикр меғӯям, на тафаккур, то беҳабаре эътирозе накунад, لا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللَّهِ (Дар зоти Худованд саҳт фикр накунед- З.Х.). Ва фикри дуруст ҷуз аз дили софӣ ва пок аз шавоғили дунявӣ ва алоиқи баданӣ ҳосил наёяд. Ва ту, Азиз, мубталой ба шавоғили дунявӣ ва аз фарқ то ба қадам ба коре додай, ки ба рӯзгор агар хоҳӣ аз он халос наёбӣ... Пас аз ту ин фикри софӣ кай сурат бандад? Аммо «و بَعْضُ النَّاسِ أَهْوَنُ مِنْ بَعْضٍ» (порае аз бадихо осонтар аз бадихои дигар аст – З.Х.) (14, с.153).

Иборати мазкур масале аст, ки одатан ҳангоми пайдо шудани ду шар(р), ки байнашон тавофут аст, ба қор мебаранд. Лозим ба зикр аст, ки иборати мазкур дар ашъори аксари шоирони арабизабон ҳамчун мисраъ ё ниммисраъ истифода шудааст. Аз ҷумла, Саид Воиз пиромуни дар ашъори шоирони арабизабон қорбурди зиёд доштани масали мазкур ёд намуда, пас аз овардани ду байти арабӣ байти зайли Хоҷа Ҳофизро низ бо масали мавриди баҳс ҳаммазмун медонад:

Рӯзе агар ғаме расадат тангдил мабои,

Рав шукр кун, мабод, ки аз бад батар шавад (5, с.41).

Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар номае, ки тахти рақами 82-юм оварда шудааст, баъд аз дуо ва шарҳи нишони инояти Худованд барои тақвияти фикр қисмате аз ояти 265-уми сураи Бақара (“إِنَّ...”- ро овардааст (14, с.181). Аммо Саид Воиз ояти мазкурро дар қатори мисраю абёти арабии номаҳои Айнулқузот зикр карда, онро шабеҳи байте аз Камолуддин Алӣ ибни Муҳаммад ибни Юсуф ибни Набиҳи Мисрӣ медонад (5, с.43). Аз муқоисаи матни нома бо ояти мазкур маълум мешавад, ки он на мисраи арабӣ, балки қисмате аз ояти Қуръони қарим аст.

Айнулқузот дар номаи 137-ум бо ишораи “айн” мисраи зеринро бидуни зикри ғӯяндаи он овардааст: «فَأَنَّ الْهُمُومَ يَقْدِرُ الْهَمَمَ» (Андухӯҳо мардум бо ҳиммати эшон бастагӣ дорад) (15, с.324). Дар асл мисраи мазкур сатри чоруми қитъаи зерин аст, ки Айнулқузот онро зайли номаи дигари худ, ки зери рақами 83-юм қарор дорад, овардааст:

وَقَائِلَةٌ لِمَ عَرَّتْكَ الْهُمُومُ وَأَمْرَكَ مُمْتَلِلٌ فِي الْأَمَمِ؟
فَقُلْتُ دَعِينِي عَلَى غُصَّتِي فَإِنَّ الْهُمُومَ يَقْدِرُ الْهَمَمَ (14, с.187)

Дуктур Раҳими Фарманиш абёти мазкурро бо андаке тағйир (мисраи сеюм «فَقُلْتُ دَعِينِي»-и «فَقُلْتُ دَعِينِي» оварда, ғӯяндаи онро Соҳиб медонад (12, с. 335). Воқеан абёти мавриди баҳс сурудаи Абулқосим Исмоил ибни Аббод ибни Аббоси Толиқонӣ, маъруф ба Соҳиб ибни Аббод (938-995) - яке аз адибон ва вазирони номдори Оли Бӯя аст. Аммо мисраи сеюм дар девони Соҳиб ибни Аббод ба гунаи дигар, яъне «فَقُلْتُ : ذَرِينِي عَلَى غُصَّتِي» омадааст (11, зайли шумораи 207, с. 280). Аз ин чо равшан мешавад, ки сурудаи мавриди баҳс дар “Номаҳо”-и Айнулқузот, китоби Раҳими Фарманиш ва девони ашъори Соҳиб ибни Аббод ба гунаи мухталиф омадааст. Зоҳиран Раҳими Фарманиш ба сабаби шабоҳати андак дар навишт мисраи сеюмро ба ҳамин сурат хонда ва ё ин тағйир ҳини нашр руҳ намудааст. Гузашта аз ин, чун “Номаҳо”-и Айнулқузот яке аз сарчашмаҳои куҳан ва бозътимоди адабӣ ба шумор

меравад, хуб мешуд минбаъд таҳиягарони девони ашъори Соҳиб ибни Аббод онро ҳамчун яке аз нусхаҳои кӯхани сурудаи мавриди баҳс ба эътибор бигиранд.

Айнулқузот дар банди 77-уми номаи мазкур бо зикри “мисраъ” ва бидуни номи муаллиф мисраи зерро низ овардааст: «فَلَيْتَ اذْقَلتَ و زَهْرثُها دَمى» (15, с.325). Раҳими Фарманиш дар феҳристи китоби худ аз ин мисраъ ва гӯяндаи он ёд накардааст.

Хулоса, Айнулқузоти Ҳамадонӣ ҳамчун донандаи ашъори суҳанварони арабизабон дар номаҳои худ баробари абёту ашъори арабӣ ҷиҳати дури аз итолаи калом ва тақвияти фикр ба маврид аз мисраъҳои арабӣ низ мадад чустааст. Ин адиби беназир ва Ҳаллоҷи сонӣ аксар вақт мисраъҳои арабиро бидуни номи муаллиф оварда ва танҳо гоҳе бо сабки хоси худ ба муаллифи онҳо ишора намудааст. Зоҳиран, яке аз сабабҳои зикр накардани муаллифони мисраъҳо дар он аст, ки Айнулқузот он мисраъҳоро барои тақвияти фикр оварда ва муродаш баёни мақсуд буда, на овардани мисраъ ва зикри муаллифи он. Афзун ба ин, имкон дорад, ки ин мисраъҳо дар он аҳд назди аҳли фазлу адаб бисёр маъруф ва серистеъмол буда ва ҳеч ниёзе ба зикри сарояндаи онҳо набудааст. Ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи равшан гардид, ки номаҳои Айнулқузот на танҳо намунаи беназири насри ирфонии асри дувоздахуми милодӣ, балки яке аз сарчашмаҳои бозътимоди адабӣ мебошанд, ки метавонанд дар муаррифӣ ва тасҳеҳу таҳияи девони ашъори суҳанварони арабизабон хидмат намоянд.

Пайнавишт:

1. Бӯхтурӣ. Девон-ул-Бӯхтурӣ. Таҳқиқ ва иҷроху таълиқи Ҳасан Комили Сирафӣ. – Қоҳира: Дор-ул-маорифи Миср, 1964. -3173с.
2. Воиз, Саид. Абёти арабии номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ //Фаслномаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ (Донишгоҳи Хоразмӣ), виҷаномаи таҳассуси забон ва адабиёти форсӣ, давраи 11, шумораи 42-43. –Техрон, пойиз ва зимистони 1382. –С. 51-73
3. Воиз, Саид. Абёти арабии номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ//Фаслномаи “Матнпажӯҳи адабӣ”. Маҷаллаи забон ва адаб, виҷаномаи адабиёти форсӣи Донишқадаи адабиёти форсӣ ва забонҳои хориҷии Донишгоҳи аллома Таботабой, давраи 8, шумораи 21. –Техрон, пойиз, 1383. -С.1-27
4. Воиз, Саид. Абёти арабии номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ (бахши дувум, қисмати аввал) // Фаслномаи “Пайки нур”- и Донишгоҳи Паёми нур, давраи 2, шумораи 3. – Техрон, пойиз, 1383. –С. 52- 60
5. Воиз, Саид. Абёти арабии номаҳои Айнулқузоти Ҳамадонӣ (бахши дувум, қисмати дувум)// Фаслномаи “Матнпажӯҳи адабӣ”. Маҷаллаи забон ва адаби Донишқадаи адабиёти форсӣ ва забонҳои хориҷии Донишгоҳи аллома Таботабой, давраи 10, шумораи 27. –Техрон, баҳор, 1385. –С. 33-46
6. Деҳхудо, Алиакбар. Лугатнома. Зери назари Муҳаммад Муин. -Техрон: интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1329 ҳ.ш. Ҷилди 24. -206с.
7. Деҳхудо, Алиакбар. Лугатнома. Зери назари муҳаммад Муин. –Техрон: Сирус, 1339 ҳ.ш. Ҷилди 38, -565с
8. Деҳхудо, Алиакбар. Фарҳанги мутавассити Деҳхудо. Дар ду ҷилд. Зери назари дуктур Саид Ҷаъфарӣ Шаҳидӣ. Ба қӯшиши Фуломризо Ситуда, Эраҷ Меҳрақӣ ва Акрам Султонӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷилди аввал, –С.1-1615, ҷилди дувум, -С.1616 -3224.
9. Қуръони карим. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. - Душанбе: «Эр-граф», 2011. - 640 с.
10. Маҷнун Лайлӣ. Девону Маҷнун Лайлӣ. Ҷамъу таҳқиқ ва шарҳи Абдусаттор Аҳмад Фироч. Мактабату Миср. Бидуни соли нашр. -268 с.

11. Соҳиб ибни Аббод, Девон. Таҳқиқи Шайх Муҳаммадҳасан оли Ёсин. Нашири дувум. – Бейрут, 1394х.-1974м. -338с.
12. Фарманиш, Раҳим. Аҳвол ва осори Айнулқузот. –Техрон: Асотир, 1392. –385 с.
13. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Номаҳо. Ҷилди аввал. Ба эҳтимоми дуктур Алинақи Мунзавӣ, дуктур Афифи Усайрон. -Техрон: Асотир, 1377. - 480 с.
14. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Номаҳо. Ҷилди дувум. Ба эҳтимоми дуктур Алинақи Мунзавӣ, дуктур Афифи Усайрон. -Техрон: Асотир, 1377. - 488 с.
15. Ҳамадонӣ, Айнулқузот. Номаҳо. Ҷилди саввум. Ба эҳтимоми дуктур Алинақи Мунзавӣ. -Техрон: Асотир, 1377. -444 с.

Reference Literature:

1. Bukhturi. Divan al-Bukhturi / Research, commentaries and note by Hasan Komil Sirafi. - Caira: Enlightenment Centre Misr. – 1964. – 3173 pp.
2. Voiz, Said. Arabian Beyts in Aynulkuzat Hamadani`s Letters // Quarterly Edition of the Faculty of Literature and Humanities (Khorezmi University). №№ 42 - 43. – Tehran, 1382 hijra. - pp. 51 – 73.
3. Voiz, Said. Arabian Beyts in Aynulkuzat Hamadani`s Letters // Quarterly Edition “Literary Textology”. Journal on Language and Foreign Languages Attached to the University Named after Alloma Tabotabon (scientific degree title). - Tehran, 1383 hijra. - №21. - pp. 1-27.
4. Voiz, Said. Arabian Beyts in Aynulkuzat Hamadani`s Letters (the second chapter, part one) //“Payiki Nur”. Quarterly Edition (Torch – Bearer of Light) under the auspices of the University “Payomi Nur” (Message of Light). - Tehran, 1383 hijra, №3. - pp. 52 – 60.
5. Voiz, Said. Arabian Beyts in Aynulkuzat Hamadani`s letters (the second chapter, part two) // Literary Textology. The Journal of Persian Language and Literature under the Faculty of Persian Literature and Foreign Languages alloma Tabotaboi University. - Tehran, 1385 hijra. – №27. – pp. 33 - 46.
6. Dehhudo, Aliakbar. Dictionary / Under the editorship of Muhammad Muin. - Tehran: Publishing-House of Tehran University, - 1329 hijra. -V.24. - 206 pp.
7. Dehhudo, Aliakbar. Dictionary / Under the editorship of Muhammad Muin. - Tehran: Sirius, 1339 hijra. -V.38, -565pp.
8. Dehhudo, Aliakbar. Dehhudo`s Middle Dictionary. In two volumes / Under the editorship of Dr. Said Jafar Shahidi. Preparation: Gulomrizo Situda, Iraj Mehraki and Akram Sulтони. - Tehran: Publishing House of Tehran University, 1385. – V.1. -pp. 1-1615; - V.2. -pp. 1616 - 3224.
9. The Holy Koran. The Text of the original and translation of senses into Tajik by Muhammadjohn Umarov. - Dushanbe: Er-Graf, 2011. - 640 pp.
10. “Majnun and Leili”. Divan / Collection, Research and Commentaries by Abdusattor Ahmad Firoj. - Egypt (without the year of edition). - 268 pp.
11. Sohib ibn Abbod, Divan / Research by Sheikh Muhammadhasan oli Yesin. The 2nd edition. - Beirut, 1394. - 338 pp.
12. Farmanish, Rahim. The Life and Creation of Aynulkuzot. - Tehran: Asotir, (Collection of Folklore Patterns)1392. - 385 pp.
13. Hamadoni, Aynulkuzot. Letters. - V. 1 / Under the editorship of Dr. Alinaki Munzavi and Dr. Afif Usayron. – Tehran: Asotir, 1377.- 480 pp.
14. Hamadoni, Aynulkuzot. Letters. - V. 2 / Under the editorship of Dr. Alinaki Munzavi and Dr. Afif Usayron. - – Tehran: Asotir, 1377.- 488 pp.
15. Hamadoni, Aynulkuzot. Letters. - V. 3 / Under the editorship of Dr. Alinaki Munzavi and Dr. Afif Usayron. – Tehran: Asotir, 1377.- 444 pp.